

મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યના સંશોધક, ચરિત્રકાર, પ્રવાસકથા લેખક રમણલાલ ચી. શાહ જૈન ધર્મના ઊંડા અભ્યાસી હતા. તેમનો જન્મ વડોદરા જિલ્લાના પાદરામાં થયો હતો. શિક્ષણ પાદરા અને મુંબઈમાં પ્રાપ્ત કર્યું. ઈ.સ. 1948માં ગુજરાતી-સંસ્કૃત સાથે બી.એ. થયા. એમ.એ.માં પ્રથમ સ્થાન પ્રાપ્ત કર્યું. બ. ક. ઠાકોર સુવર્ણચંદ્રક તેમજ કે. હ. ધ્રુવ પારિતોષિક મળ્યાં. મુનિપુણ્યવિજયજી તથા પંડિત સુખલાલજીનું સાંનિધ્ય પ્રાપ્ત થયું. ઈ.સ. 1961માં ‘નળ દમયંતીની કથાનો વિકાસ’ વિષયમાં સંશોધન નિબંધ લખી પીએચ.ડી. થયા. ઈ.સ. 1983માં મધ્યકાલીન જૈન સાહિત્યના સંશોધન માટે યશોવિજયજી જૈનગ્રંથમાળા સુવર્ણચંદ્રકથી તેમને સંમાનિત કરવામાં આવ્યા. નાટક, ચરિત્ર, નિબંધ, પ્રવાસવર્ણન, વિવેચન, સંપાદન, સંશોધન અને અનુવાદ જેવાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં એમણે દોઢ-સો પુસ્તકો આપ્યાં છે.

‘રાણકપુર તીર્થ’ તેમજ ‘પાસપોર્ટની પાંખે’ જેવા પ્રવાસગ્રંથો પોતે કરેલા પ્રવાસો ઉપર આધારિત પુસ્તકો છે. ‘પાસપોર્ટની પાંખે’ પ્રવાસકથાથી ગુજરાતી પ્રવાસવર્ણનોમાં નોંધપાત્ર ઉમેરણ થયું છે.

લેખક એમનાં પત્ની સાથે મધ્ય-દક્ષિણ અમેરિકાની ઈન્કા સંસ્કૃતિના અવશેષો જોવા ગયા હતા. ત્યાંની સંસ્કૃતિનું ભારતીય સંસ્કૃતિ સાથે સામ્ય છે એ વાત લેખકે પોતાનાં પ્રવાસનાં નિરીક્ષણો પરથી તારવી છે. નિબંધ એની રોચક શૈલી, ઝીણી નજરથી તારવેલાં નિરીક્ષણોને કારણે આપણા ભાવજગતને સમૃદ્ધ કરે છે.

મચ્ચુ-પિચ્છુનાં દર્શન કરવાનો અવસર અમને સાંપડ્યો તે અમારા જીવનનો એક ધન્ય પ્રસંગ છે.

કોલંબસ ભારતની સફરે નીકળ્યો, પણ પહોંચ્યો અમેરિકાને કિનારે. તે વખતે એણે તો એમ જ માન્યું કે પોતે ભારત પહોંચી ગયો છે. એટલે એણે અમેરિકામાં જે લોકો જોયા તેઓ ભારતીય એટલે કે ઈન્ડિયન છે એમ માન્યું. અતિશય ઠંડીને લીધે ઈન્ડિયનોના ચહેરા રતાશવાળા હતા, એટલે તેઓને રેડ ઈન્ડિયન તરીકે ઓળખવામાં આવ્યા. કોલંબસે ભૂલથી ઓળખાવેલા ઈન્ડિયનો તે ખરેખર ભારતીય પ્રજાના જ વંશજો છે એમ કેટલાક નૃવંશશાસ્ત્રીઓ હવે માને છે.

એક મત એમ માને છે કે, એ બધી પ્રજા બેપાંચ હજાર કે તેથી વધુ વર્ષ પૂર્વે ભારતમાંથી સ્થળાંતર કરતી કરતી સૈકાઓ દરમિયાન ત્યાં જઈને વસેલી હોવી જોઈએ અને ભારતનો સંપર્ક લુપ્ત થતાં કંઈક અંશે જંગલી જેવી બની ગઈ હોવી જોઈએ.

મેક્સિકો, ગ્વાટેમાલા, પેરુ વગેરે દેશોમાં નિર્ભેળ એવા કેટલાક આદિવાસીઓ અને યુરોપીય પ્રજા સાથે આજે આપણને જોવા મળે છે. એ પ્રજાની મુખાકૃતિ, રીતરિવાજો, ભરતગૂંથણવાળાં કપડાં તથા ખાવાપીવાની ટેવોનું કેટલુંક સામ્ય ભારતીય પ્રજા સાથે જોવા મળે છે, જેમ કે યુરોપીય પ્રજા તીખું ખાઈ શકતી નથી, પરંતુ મેક્સિકોના કેટલાક ગોરા લોકો તીખું ખાવાના શોખીન હોય છે. વળી મેક્સિકોના કેટલાક લોકો પાંઉને બદલે રોટલી (મેક્સિકન શબ્દ ‘ટોટિયા’ ખાય છે.

મધ્ય અને દક્ષિણ અમેરિકામાં માયા સંસ્કૃતિ, ઈન્કા સંસ્કૃતિ વગેરે સંસ્કૃતિઓના જે પ્રાચીન અવશેષો મળે છે તે જુદા જુદા સમયના છે. ઈન્કા સંસ્કૃતિના અવશેષો એન્ડિઝની પર્વતમાળામાં ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે જોવા મળે છે. આ અવશેષોમાંનું એક સુપ્રસિદ્ધ સ્થળ તે મચ્ચુ-પિચ્છુ નામનું નગર છે.

આ અવશેષોની ખબર સંશોધકોને ઘણી મોડી મળી, કારણ કે ત્યાં પહોંચવાનું સરળ નહોતું. ત્યાં પહોંચવાનો માર્ગ નિર્જન વેરાનમાં, ગીચ ઝાડી અને ઊંચા ચઢાણને લીધે લુપ્ત થઈ ગયો હતો. પોર્ટુગલ અને ખાસ તો સ્પેનના લોકોએ પોતાની બંદૂકના જોરે ત્યાં હકુમત જમાવવા માટે સ્થાનિક ઈન્કા પ્રજાઓ ઉપર જે કૂર અત્યાચારો કર્યા હતા અને તેમનાં માલમિલકતનો નાશ કર્યો હતો, તેનો ઇતિહાસ ઘણો કરુણ છે. સદ્ભાગ્યે આ વિનાશમાંથી મચ્ચુ-પિચ્છુ બચી ગયું, પરંતુ ઈન્કા રાજાનો પરાજય થતાં, ખોરાક અને જીવન-જરૂરિયાતની ઈતર વસ્તુઓ ન પહોંચતાં ત્યાં રહેતા માણસો ક્રમે ક્રમે મૃત્યુને શરણે થયા હશે એમ મનાય છે. હું અને મારાં પત્ની લેટિન અમેરિકામાં પેરુ જવાનાં હતાં. એટલે ત્યાં મચ્ચુ-પિચ્છુના સાંસ્કૃતિક અવશેષો નજરે નિહાળવાની તક મળે તો

સારું એવી અમારી ભાવના હતી. મચ્ચુ-પિચ્ચુ જવા માટે મુંબઈમાં અમે પેરુની કોન્સ્યુલેટની ઓફિસમાં તપાસ કરી હતી.

અમારા એક મિત્ર શ્રી ગુલાબચંદભાઈ શાહનાં બહેન શ્રીમતી કૃષ્ણાબહેને અમને કેટલીક માહિતી આપી અને કહ્યું, મચ્ચુ-પિચ્ચુ જવા માટે તમારે લિમાથી પહેલાં કુસ્કો નામના શહેરમાં જવું પડશે. તમે કુસ્કો વિમાનમાં જવાનું રાખજો, કારણ કે ત્યાં ઈંગ્લિશ બોલનારાં માણસો કોઈક જ મળે છે. લગભગ બારસો કિલોમીટર બસમાં જવામાં બે આખા દિવસ લાગશે અને તમને ઘણી અગવડ પડશે, કારણ કે ત્યાં બસની સગવડ બહુ સારી હોતી નથી. વળી, કુસ્કો જાઓ તો તબિયત બરાબર સાચવજો, કારણ કે લિમા બરાબર સમુદ્રની સપાટીએ આવેલું શહેર છે અને કુસ્કો બાર હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે. કુસ્કોની હવા ઘણી જ પાતળી છે. લિમાથી વિમાનમાં લગભગ પોણા કલાકમાં તમે સીધા આટલી ઊંચાઈએ પહોંચી જશો એટલે તમને પ્રાણવાયુની તકલીફ પડવા લાગશે માટે પહોંચીને તરત તમે બહુ હરફર કરતાં નહિ. સામાન બને તેટલો ઓછો લઈ જજો. સાધારણ વજનવાળી બેગ કે બીજી કોઈ ચીજવસ્તુ તમે ઊંચકો કે જરાક ઝડપથી ચાલો કે તરત તમને શ્વાસની તકલીફ થવા લાગશે. તમે બેશુદ્ધ થઈ જશો. એરપોર્ટ પહોંચીને તમે મોટર કે બસમાં હોટલ પર જાવ ત્યારે જ્યાં ચાલવાનું કે પગથિયાં ચડવાનું થાય ત્યાં આસ્તે આસ્તે ડગલાં માંડજો અને હોટેલમાં જઈને તરત જ પથારીમાં અડધો દિવસ સૂઈ રહેજો. એમ કરવાથી ચાર-છ કલાકમાં તમારાં ફેફસાં ધીમે ધીમે પાતળી હવાથી ટેવાઈ જશે. આ હું તમને અમારા અનુભવ પરથી કહું છું. અમે લિમાથી કુસ્કો ગયાં.

કુસ્કો નાનું શહેર છે. એની પ્રાચીનતા, એનાં મકાનો, રસ્તાઓ અને આદિવાસી માણસોના ચહેરા ઉપરથી દેખાઈ આવતી હતી. અમે એક બજારમાં ગયાં. ત્યાં હાથબનાવટની ચીજો વેચાતી હતી. પાસે પાસે આવેલી હાટડીઓ માલસામાનથી ખીચોખીચ હતી. વેપારીઓમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે હતી. ઘેરવાળા ચણિયા, લાંબી બાંયનાં પોલકાં, ઉપર ભરતકામ, લાંબા ચોટલા કે અંબોડા, ભરવાડોના જેવાં હાથપગનાં ઘરેણાં, ચામડીનો રંગ અને મુખાકૃતિ, બોલવાનો લહેકો - એ બધામાં અમને ભારતીય અણસાર વરતાતો હતો. જે દુકાને અમે જઈએ તે દુકાનની માલિક સ્ત્રી પોતાની ચીજવસ્તુઓ બતાવવાને બદલે મારાં પત્નીની સાડી અને ઘરેણાં વિશે પૂછપરછ કરતી. અલબત્ત, આ બધું ઈશારાથી થતું, કારણ કે અમને એકબીજાની ભાષા આવડતી નહોતી.

બીજે દિવસે અમે કુસ્કોની આસપાસ આવેલા કેટલાક સાંસ્કૃતિક અવશેષો જોઈ આવ્યા. અમારી સાથે એક ઈટાલિયન યુગલ હતું. તે અંગ્રેજી બોલતું હતું એટલે અમે રાજી થયાં. કંઈક વાત નીકળતાં ઈટાલિયન યુવતીએ કહ્યું, ‘અમે સાત દિવસથી કુસ્કોમાં છીએ.’

‘એમ? અહીં એટલું બધું જોવાનું છે?’ અમે પૂછ્યું.

‘ના. અમે હજુ આજે પહેલી વાર કુસ્કોના સાંસ્કૃતિક અવશેષો જોવા નીકળ્યાં છીએ.’

‘તો આટલા બધા દિવસ શું કર્યું?’

‘અમે હોસ્પિટલમાં હતાં. અમારો કાર્યક્રમ અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયો છે. પહેલે દિવસે કુસ્કો પહોંચીને તરત જ અમે બજારમાં ફરવા નીકળી પડ્યાં. આ થોડાક પરિશ્રમને પરિણામે તે દિવસે બપોરે અમને સખત બેચેની લાગવા માંડી. માથું સખત દુઃખવા આવ્યું. રસ્તામાં ચાલતાં મારા પતિને ચક્કર આવ્યાં અને પડી ગયા. તેઓ બેભાન થઈ ગયા. હું પણ શ્વાસની તકલીફથી ગભરાઈ ગઈ હતી. અમને બંનેને હોસ્પિટલમાં લઈ જવામાં આવ્યાં. અઠવાડિયા પછી હવે અમારી તબિયત સારી થઈ છે. ડોક્ટરે હવે અમને ફરવાની રજા આપી છે.’

એ યુગલની વાત સાંભળી અમને થયું કે, કુસ્કોમાં અમે પહેલાં આરામ કરી લીધો એ ડહાપણનું કામ કર્યું.

ત્રીજે દિવસે સવારે અમારો કાર્યક્રમ મચ્ચુ-પિચ્ચુ જવાનો હતો. કુસ્કોથી મચ્ચુ-પિચ્ચુ છોતેર માઈલ દૂર છે. તે કુસ્કો જેટલી ઊંચાઈએ નહિ પણ ચાર-પાંચ હજાર ફૂટની ઊંચાઈએ આવેલું છે. નેરોગેજ ટ્રેનમાં (આપણે ત્યાં માથેરાન કે સિમલામાં હોય છે તેવી) ત્યાં જવાય છે, પરંતુ આ ટ્રેનના પાટાની રચના વિચિત્ર છે. થોડું અંતર કાપી ટ્રેન પાટા બદલી પાછી આવે છે. એમ ચાર વાર આવજા કરે છે અને ઊંચે ચઢતી જાય છે. પછી સળંગ એક જ દિશામાં નીચે ઊતરતી જાય છે. પહાડનું ઘણું લાંબું ચક્કર ન લેવું પડે માટે આવી રચના કરી છે.

મચ્ચુ-પિચ્ચુ એ પહાડના એક શિખર ઉપરના વિશાળ સપાટ વિસ્તારમાં પાંચસો વર્ષ પહેલાં વસેલું નાનકડું

નગર છે. જોતાં જ એની ભવ્યતા નજરને આકર્ષી લે છે. તદ્દન પાસે આવેલા બીજા ડુંગરનું વધુ ઊંચું શિખર એની ભવ્યતામાં ઉમેરો કરે છે.

મચ્યુ-પિચ્ચુની શોધ કેલિફોર્નિયા અને હાર્વર્ડ યુનિવર્સિટીના ઇતિહાસના અધ્યાપક તરીકે કામ કરતા હિરમ બિંગહામ (1875-1948) નામના હોનોલુલુના યુવાન ઇતિહાસકારે કરી હતી. એક વખત એક આદિવાસી ખેડૂતના બતાવ્યા પ્રમાણે ગીચ ઝાડીમાંથી ચડતાં ચડતાં તેઓ મચ્યુ-પિચ્ચુ આવી પહોંચ્યા. એ જોતાં જ તેઓ આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ ગયા. પોતાની આ શોધ વિશે એમણે પુસ્તક લખ્યું છે : ‘The Lost city of the Incas’.

મચ્યુ-પિચ્ચુ શબ્દ અહીંનાં આદિવાસી ઇન્ડિયન લોકોની ક્યૂએચૂઆ નામની ભાષામાંથી આવ્યો છે. એનો અર્થ થાય છે ‘જૂનું શિખર’.

અહીં ખોદકામ કરતાં મળી આવેલાં ચીની માટી અને ધાતુનાં વાસણો, હાથવણાટનાં કપડાં, શિલ્પાકૃતિઓ અને સ્થાપત્યના નમૂનાઓ ઉપરથી ઇતિહાસકારો એમ માને છે કે ઈ.સ. 1420ની આસપાસ આ નાનકડું નગર સ્થપાયું હોવું જોઈએ. ‘ઇન્કા’ વંશના રાજા પાચાકુતેકે ધરતીકંપ પછી જ્યારે કુસ્કો નગર ફરીથી વસાવ્યું ત્યારે એન્ડિઝની પર્વતમાળામાં બીજાં કેટલાંક નગરો પણ વસાવ્યાં હતાં. એ અરસામાં એણે આ મચ્યુ-પિચ્ચુ નગર વસાવ્યું હશે.

ઇતિહાસકારો માને છે કે, ઇન્કા વંશની આ એક ગુપ્ત નગરી હતી. આ નગરીની સ્થાપના ધાર્મિક હેતુથી કરવામાં આવી હતી. અહીં ધાર્મિક ક્રિયાકાંડો થતા. એ ક્રિયાકાંડો સામાન્ય રીતે બાલ-બ્રહ્મચારી હોય એવી સ્ત્રીઓ જ કરતી. એ સ્ત્રીઓ સૂર્યકુંવરી તરીકે ઓળખાતી. સમગ્ર રાજ્યમાંથી શરીરે સુદૃઢ અને અત્યંત બુદ્ધિશાળી હોય એવી નાની નાની બાળાઓ પસંદ થતી. તેઓને તેમના કુટુંબથી દૂર અહીં કાયમને માટે લાવવામાં આવતી. અહીં તેમના રહેવા તથા ખાવાપીવાની તમામ વ્યવસ્થા રહેતી. તેવી બાળાઓ પોતાનું સમગ્ર જીવન બ્રહ્મચારિણી તરીકે અહીં ધાર્મિક ક્રિયાકાંડોમાં વિતાવતી. મચ્યુ-પિચ્ચુના ખોદકામમાં મળેલા માનવઅવશેષોમાંથી 75 ટકાથી વધુ અવશેષો સ્ત્રીઓના છે એ પણ આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

મચ્યુ-પિચ્ચુમાં જાણે બારે માસ વસંતઋતુ હોય એવું રમણીય કુદરતી આલ્લાદક હવામાન છે. ઇન્કા લોકોએ પોતાના પવિત્ર નગર માટે કરેલી આ સ્થળની પસંદગી બધી જ દૃષ્ટિએ ઉચિત હતી.

મચ્યુ-પિચ્ચુમાં અઢીસો જેટલાં પથ્થરનાં ઘરો છે. તેમાં કેટલેક ઠેકાણે કુદરતી ઝરણામાંથી પડતા પાણીને પીવા માટે એકત્ર કરી લેવા નીચે કુંડ જેવી રચના કરવામાં આવી છે. ડુંગરની ધાર ઉપર પગથિયાં જેવાં ખેતરો છે.

મચ્યુ-પિચ્ચુમાં એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ જવા માટે ઠેર ઠેર ઘડેલા પથ્થરના રસ્તાઓ કે પગથિયાં છે. ગુનેગારોને રાખવા માટેની જેલ અને ફાંસી આપવા માટેની જગ્યા પણ છે. કબ્રસ્તાન પણ છે અને ચોકિયાતોની ચોકી પણ છે. આ બધી રચનામાં આ પર્વતનો જ મજબૂત ગ્રેનાઈટ પથ્થર વપરાયો છે.

મચ્યુ-પિચ્ચુમાં બરાબર મધ્યભાગમાં સૂર્યમંદિરનું ખંડિયેર છે એના પથ્થરોની દીવાલોની જાડાઈ તથા ઊંચાઈ તથા તેમાં સ્તંભ અને મોભ તરીકે વાપરવામાં આવેલા પથ્થરો પરથી કેવું બેનમૂન સ્થાપત્ય ઇન્કા લોકોનું હશે તેની પ્રતીતિ થાય છે. ઇન્કા લોકો આવા જબરદસ્ત મોટા પથ્થરો ખસેડવા, ચડાવવા, ગોઠવવા ઇત્યાદિ કાર્યો માટે શરીરે બહુ સશક્ત અને બાંધકામની કલામાં નિપુણ હશે એની પ્રતીતિ એ કરાવે છે.

આ આખા વસવાટનો પૂરો ઇતિહાસ આપણને મળતો નથી. પણ જેમ જેમ સંશોધન થતાં જાય છે, તેમ તેમ ઇન્કા સંસ્કૃતિનાં વિવિધ પાસાંઓ ઉપર વધુ પ્રકાશ પડતો જાય છે.

ઇન્કા લોકો આપણી જેમ સૂર્ય અને ચંદ્રની પૂજા કરનારા હતા. તેઓનું કેલેન્ડર આપણું હોય છે તેમ ચાંદ્રાયણ હતું. ચંદ્રની કલાની વધઘટ પ્રમાણે તેઓ બાર મહિનાની ગણતરી ગણતા. વળી તેઓ સૂર્યની પણ પૂજા કરતા અને સૂર્યના ઉદયાસ્તના આધારે સમય નક્કી કરવા માટે સૂર્યઘટિકા (The Sun Dial - જેને માટે ઇન્કા શબ્દ છે.- ઇન્તિહુવાતાના)ની રચના ખુલ્લામાં કરતા. મચ્યુ-પિચ્ચુમાં પણ આવી સૂર્યઘટિકા છે. ઇન્કા લોકો ગ્રહો, નક્ષત્રો, સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત, ગ્રહણ વગેરેની ગણતરીમાં કુશળ હતા. સૂર્ય અને ચંદ્રની ગતિને આધારે તેઓ કેટલાક દિવસને પર્વ તરીકે ઉજવતા. એવા પર્વને ‘ઇન્તિરાયમી’ પર્વ તરીકે તેઓ ઓળખાવતા.

મચ્યુ-પિચ્ચુમાં પર્વતના પથ્થરમાંથી યોજનાપૂર્વક કોરી કાઢવામાં આવેલી એક વિશાળ સપાટ જગ્યામાં વચ્ચે સ્તંભ જેવી એક આકૃતિ જોવા મળે છે. સદ્ભાગ્યે સ્પેનિયાર્ડ લોકોએ કે એના ધર્મગુરુઓએ આ આકૃતિ

તોડી નાખી નથી. આ સ્તંભ તે સૂર્યઘટિકા છે. એના ચારેય ખૂણા બરાબર કંપાસ પ્રમાણે ચારે દિશા દર્શાવે છે. ઇન્કા લોકોનું ગણિત કેટલું ચોકસાઈવાળું હતું તે એમની આ સૂર્યઘટિકા ઉપરથી સમજાય છે.

ઇન્કા સંસ્કૃતિના અવશેષરૂપ મચ્યુ-પિચ્યુમાંથી અને એન્ડિઝની પર્વતમાળામાં બીજાં કેટલાંક સ્થળોએથી કેટલાંક મમી મળી આવ્યાં છે. ઇજિપ્તનાં મમી કરતાં આ મમી જુદાં છે. ઇન્કા લોકો પુનર્જન્મમાં માનતા. એટલા માટે શબના હાથપગને ઘૂંટણ અને કોણીથી વાળીને તેઓ પેટ અને છાતીને અડોઅડ એવી રીતે ગોઠવતા કે જેવી રીતે ગર્ભમાં બાળકની સ્થિતિ હોય. આવી રીતે ગોઠવ્યા પછી તેઓ શબમાં જાતજાતની ઔષધિઓ ભરતા અને તેને વિલેપન કરતા. ત્યાર પછી માટીના કોઈ મોટા માટલામાં કે કોઠીની અંદર તેને મૂકીને બંધ કરી દેતા. ઇન્કા લોકો શબને સૈકાઓ સુધી સાચવવાની ઔષધિઓના જાણકાર હતા તે ઉપરથી પણ એ પ્રજાની બુદ્ધિશક્તિનો ખ્યાલ આવે છે.

મચ્યુ-પિચ્યુના અવશેષો જોઈ બસમાં નીચે ઊતરી અમે રેલવે સ્ટેશન ઉપર સાંજે પાંચ વાગ્યે આવી પહોંચ્યા. આઠ વાગ્યે અમે કુસ્કો પહોંચવાનાં હતાં પરંતુ યુરોપ, ઉત્તર અમેરિકા, જપાન જેવી આ કોઈ નિર્ધારિત રેલવે નહોતી. જૂના ડબા અને જૂના એન્જિનવાળી આ ટ્રેન એક જ પાટા ઉપર જાય અને આવે. સમયનું ચુસ્ત પાલન પણ નહિ.

અમે ટ્રેનમાં બેઠાં પછી લગભગ બે કલાકે તે ઊપડી. બધાં ખૂબ કંટાળી ગયાં હતાં. ટ્રેન ઊપડી ત્યારે અંધારું થઈ ગયું હતું. મંદ ગતિએ ચાલતી અમારી ટ્રેન ત્રણેક સ્ટેશન વટાવ્યા પછી એક સ્ટેશન પાસે ખાસી વાર ઊભી રહી. લગભગ કલાક પછી તો અમને ખબર પડી કે ટ્રેનનું એન્જિન બગડી ગયું છે, એટલે બીજું એન્જિન આવે ત્યાં સુધી ટ્રેન હવે જશે નહિ. બધાં ભૂખ્યાં થઈ ગયાં હતાં. વિદેશમાં બધે શાકાહારી ખોરાક કદાચ ન મળે એ માટે સાથે હંમેશાં થોડુંક ખાવાનું રાખવાની ટેવ અહીં અમને કામ લાગી. મોડું થતું જતું હતું. રાતના બાર વાગી ગયા હતા. બહાર અંધારું હતું. ટ્રેનમાં આછા અજવાળામાં પ્રવાસીઓની વાતચીતના અવાજો શમતા જતા હતા. કેટલાંક પોતાની બેઠકમાં ઝોકાં ખાવા લાગ્યાં હતાં. કુસ્કોથી પરોઢિયે અમારે લિમા માટે વિમાન પકડવાનું હતું.

રાતના બે વાગ્યે બીજું એન્જિન આવી પહોંચ્યું. ટ્રેન ચાલી. પ્રવાસીઓમાં ચેતનનો સંચાર થયો. સવારે ચાર વાગ્યે અમે કુસ્કો પહોંચ્યા ત્યારે અમને જાણવા મળ્યું કે અમને સ્ટેશને લેવા આવનારી ટુરિસ્ટ કંપનીની બસ બે કલાક રાહ જોઈ કંટાળીને પાછી ચાલી ગઈ હતી. અમે ટેક્સી કરીને હોટેલ પર પહોંચ્યાં. તરત ચા પીને, સામાન લઈને અમે એ જ ટેક્સીમાં એરપોર્ટ પહોંચી ગયાં.

આખી રાતનો અમને ઉજાગરો થયો હતો, પણ વિમાન ચૂક્યાં નહોતાં એનો આનંદ હતો. વળી, મચ્યુ-પિચ્યુનાં દર્શનના આનંદે અમારી યાત્રાને સાર્થક બનાવી હતી.

(‘પાસપોર્ટની પાંખે’માંથી ટૂંકાવીને)

શબ્દ-સમજૂતી

અવસર (અહીં) પ્રસંગ નૃવંશશાસ્ત્રી વંશ આધારિત ઓળખ કરનાર મુખાકૃતિ ચહેરો નિર્જન વેરાન સૂર્યઘટિકા ઘડિયાળ, સમય જોવા માટે બનાવેલી રચના પર્વ ઉત્સવ

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો એક-એક વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

- (1) ‘રેડ ઇન્ડિયન’ નામ શાથી પડ્યું ?
- (2) અમેરિકાની કઈ બે પ્રાચીન સંસ્કૃતિઓનો અહીં ઉલ્લેખ છે ?
- (3) કુસ્કો જતાં ઓછું વજન લઈ જવાનું કેમ કહેવામાં આવ્યું ?
- (4) કુસ્કોની પ્રાચીનતા શાના ઉપરથી દેખાઈ આવતી હતી ?
- (5) કુસ્કોથી મચ્યુ-પિચ્યુ કેટલું દૂર હતું ?

(6) હિરમ બિંગલામ કોણ હતા ?

(7) મચ્ચુ-પિચ્ચુમાં પીવા માટેનું પાણી કેવી રીતે મેળવવામાં આવે છે ?

(8) આ પાઠ કયા પુસ્તકમાંથી લેવામાં આવ્યો છે ?

2. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો ત્રણ-ચાર વાક્યમાં ઉત્તર લખો :

(1) કુસ્કોના બજારની સ્ત્રીઓને કોને મળતી આવતી હતી ? કેવી રીતે ?

(2) મચ્ચુ-પિચ્ચુ નેરોગેજ ટ્રેનની પાટાની રચનાની શી વિશેષતા છે ?

(3) ઇન્કા લોકોનું કેલેન્ડર કેવું હતું ?

3. નીચેના દરેક પ્રશ્નનો સવિસ્તર ઉત્તર લખો :

(1) ઇટાલિયન યુગલને કુસ્કોમાં શા માટે અઠવાડિયું રોકાઈ જવું પડ્યું ?

(2) ગુમ્તનગરી મચ્ચુ-પિચ્ચુ વિશે ઇતિહાસકારો શું માને છે ?

(3) મચ્ચુ-પિચ્ચુના લોકોની બાંધકામકલા વિશે પાંચ વાક્યો લખો.

વિદ્યાર્થીપ્રવૃત્તિ

- ભારતીય સંસ્કૃતિના વૈવિધ્ય અને સામ્ય અંગે નોંધ કરવી.
- જગતના સાંસ્કૃતિક ઇતિહાસ વિશે પુસ્તકાલય કે શિક્ષક પાસેથી માહિતી મેળવવી.
- પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિમાં વિદ્યાપ્રાપ્તિની વ્યવસ્થા અંગે જાણકારી મેળવવી.

ભાષા-અભિવ્યક્તિ

● પ્રવાસનિબંધની ભાષાની સરળતા-સાદગી આંખે વળગે એવી છે. ટૂંકાં, સરળ તેમજ સચોટ વાક્યોમાં ક્યાંય અલંકારો નથી. સાદગી સ્વયં આભૂષણ છે.

● જુઓ : “અમે એક બજારમાં ગયાં. ત્યાં હાથબનાવટની ચીજો વેચાતી હતી. પાસેપાસે આવેલી હાટડીઓ માલસામાનથી ખીચીખીચ હતી. વેપારીઓમાં પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે હતી. ઘેરવાળા ચણિયા, લાંબી બાંયનાં પોલકાં, ઉપર ભરતકામ, લાંબા ચોટલા કે અંબોડા, ભરવાડોના જેવા હાથપગનાં ઘરેણાં, ચામડીનો રંગ અને મુખાકૃતિ, બોલવાનો લહેકો - એ બધામાં અમને ભારતીય અણસાર વરતાતો હતો.”

● તમે પ્રવાસ દરમિયાન જોયેલા એકાદ સ્થાને આ પ્રકારે સાદી, સરળ ભાષામાં લખો અને વાંચો. તમારે જે કહેવું છે તે કહેવાયું છે કે નહિ, તેની જાતતપાસ કરો. અભિવ્યક્તિની કળા કેળવવામાં શી તકલીફ પડે છે ?

શિક્ષકપ્રવૃત્તિ

- જુદી જુદી સંસ્કૃતિઓ વિશે વિદ્યાર્થીઓને ખ્યાલ આપવો.
- સાંસ્કૃતિક વૈવિધ્ય વચ્ચે રહેલા સામ્યનો પરિચય કરાવવો.
- શક્ય હોય તો સ્થળવિશેષ અંગેના નિબંધો વંચાવવા.

●